

ГЛИГОР М. САМАРЦИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ
СЕДИШТЕМ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА ИСТОРИЈУ

О ТРАДИЦИЈИ ЗЕМЉОРАДЊЕ СА ЈУГА ПРОВИНЦИЈЕ ДАЛМАЦИЈЕ

(Примјери са источне обале Јагранана
и његовог залеђа)

САЖЕТАК. У раду се презентују подаци о обрадивим површинама и узгоју појединих пољопривредних култура на југу провинције Далмације у античко доба. Писана изворна грађа и археолошки налази са овог подручја указују на традицију бављења обрадом земље и узгојем пољопривредних култура од римског доба до данас, а нађен је и скроман број материјалних остатака који свједоче о тадашњим пољопривредним занимањима на југу провинције Далмације. Ова свједочанства имају изузетну историјску вриједност јер поближе указују на привредне прилике и традицију земљорадње, од антике до нашег времена.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: традиција; земљорадња; житарице; римска пољопривредна имања (*fundi*); Илирик; провинција Далмација.

¹ gligorijas@yahoo.com

Рад је резултат истраживања у оквиру научноистраживачког пројекта III47023, *Косово и Мешохија између националног идентитета и европизације*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Рад је примљен 22. јануара 2018, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 14. марта 2018.

Западне области Балканског полуострва Римљани су освојили током ратова вођених од III вијека прије н. е. до почетка I вијека н. е. На југу провинције Далмације, у римском периоду – судећи по епиграфским споменицима – живјели су римски грађани (*cives Romani*), било досељени или они из домаће средине који су стекли римска грађанска права под царевима II и прве половине III вијека. Такође, на овом подручју у римском периоду живјело је и домаће становништво, које није имало римска грађанска права (*peregrini*) а живјело је у већим насељима, обрађивало земљу и плаћало порез. Осим домаћег живља, које је чинило највећи дио становништва, Римљани су у Илирику затекли мањи број странаца (*incolae*), грчких досељеника, првенствено у градовима на обалама Јадрана. Поред римских легија, на илирску обалу су стизали и морепловци, трговци и пословни људи из Италије и западних провинција. Њихово присуство на простору Илирика снажно се осјећа у II и I вијеку прије н. е., када и политички и војни притисак Римљана постаје све јачи. То ће довести до жестоких оружаних борби и коначне окупације Илирика првих година I вијека н. е. (Zippel, 1877, стр. 37, 130, 189, 194; Patsch, 1922, стр. 53–59; Betz, 1939, стр. 3–5; Novak, 1948, стр. 85, 129–152; Neurath, 1957, стр. 117; Jagenteufel, 1958, стр. 1–146; Pavan, 1958, стр. 9–16, 85–94, 199–200, 202–205, 381, 406; Mócsy, 1959, стр. 547–744; Mócsy, 1962, стр. 547–744; Alföldy, 1965, стр. 168; Papazoglu, 1967a, стр. 11–21; Papazoglu, 1967b, стр. 123–144; Suić, 1976, стр. 179–196; Rendić-Miočević, 1967, стр. 253–310; Garašanin, 1967, стр. 104–117; Wilkes, 1969, стр. 15, 46–77, 156, 165, 172, 174, 176; Pašalić, 1975, стр. 376–421; Zaninović, 1980, стр. 173–180; Bojanovski, 1988, стр. 22–74, 355–359; Rendić-Miočević, 1989, стр. 135–144, 145–154, 181–189, 425–427; Čače, 2003, стр. 29–48; Самарџић, 2015, стр. 143–170, 279–319). Тако се, освајањем Илирика, завршава једна и почиње друга епоха у историји Илира. Успостављање римске владавине и организација провинције Далмације означава почетак новог, мирнијег периода, што ће се одразити и на друштвени и привредни живот овог подручја (Neurath, 1957, стр. 117–119; Pašalić, 1967, стр. 114–115; Ферјанчић, 2002, стр. 175; Mesihović, 2010, стр. 94–97; Mesihović, 2011, стр. 33–442; Самарџић, 2015, стр. 143–146).

Антички писци су мало писали о економским приликама у Илирику, односно провинцији Далмацији. Они су се првенствено интересовали за велике догађаје, ратне походе, устанке и битке. Због тога, поред штурих обавјештења на која наилазимо у наративним изворима, највише података за изучавање начина обраде

земље на југу провинције Далмације у римско доба пружају епиграфска свједочанства и материјални остаци тј. археолошка грађа. Упоредним коришћењем поменутих извора можемо донекле освијетлити бављење земљорадњом и узгојем пољопривредних култура ондашњег становништва на југу провинције Далмације (Sergejevski, 1948, стр. 167–169; Vojanovski, 1977, стр. 67–98; Atanacković-Salčić, 1979, стр. 7–40; Самарџић, 2014, стр. 193–208; Самарџић, 2015, стр. 309).

Нађен је скроман број материјалних остатака који свједоче о тадашњим пољопривредним занимањима на југу провинције Далмације. Ова свједочанства имају изузетну историјску вриједност јер поближе указују на привредне прилике и традицију бављења обрадом земље и узгојем пољопривредних култура, од антике до нашег времена. Осим тога, бројни археолошки налази са југа провинције Далмације потврђују да је ово подручје било насељено у римско доба, а пажњу истраживача је привукло крајем XIX и почетком XX вијека, када је истраживана траса пута *Narona-Scodra* и *Epidauro-Scodra* (Tab. Peut. 467, 468, 469, 470; It. Ant. 338; Rav. Cosm. IV 16; V 14; Gvid. Geog. 114; Truhelka, 1892, стр. 354–356; Fiala, 1893, стр. 511–532; Patsch, 1894, стр. 143–146; Radimsky, 1894, стр. 299; Patsch, 1897, стр. 629–656; Patsch, 1902, стр. 391–438; Patsch, 1922, стр. 140; Vulčić, 1905, стр. 172–175; Вулић, 1907, стр. 2–26; Вулић, 1926а, стр. 35–54; Вулић, 1926б, стр. 55–72; Rostowtzeff, 1926, стр. 192–196, 334–336; Вулић, 1931, стр. 12–59; Вулић, 1933, стр. 1–89; Вулић, 1941/1948, стр. 1–279; Novak, 1948, стр. 148; Čremošnik, 1960/1961, стр. 173–182; Sergejevski, 1962а, стр. 73–105; Sergejevski, 1962б, стр. 111–113; Vojanovski, 1973, стр. 137–187; Odavić, 1973, стр. 59; Čremošnik, 1976, стр. 43–172; Odavić, 1975, стр. 65–72; Odavić, 1976а, стр. 7–16; Odavić, 1976б, стр. 157–162; Atanacković-Salčić, 1977, стр. 19–38; Odavić, 1978, стр. 149–154; Vojanovski, 1988, стр. 75–115; Žeravica, 1988, стр. 245; Самарџић, 2014, стр. 193–208; Самарџић, 2015, стр. 171 и даље).

Због оскудности историјских извора није у потпуности јасно како се домаћи земљораднички слој уклопио у римски политички и привредни систем. Археолошки налази указују на то да су појединци задржали своје посједе и за вријеме римске управе. Основ привреде овдашњег становништва чинила је обрада већих површина земљишта и узгој стоке од стране домаћег становништва на великим посједима римских колониста са вилама као њиховим центрима. На то указују и пронађени остаци плуга, торкулара, пећи за таљење као и остаци радионице за циглу и

стакло. По доласку италских колониста пољопривреда се развијала под утицајем аграрних достигнућа из Италије, одакле се преноси савремени начин обраде њива (Vulić, 1905, стр. 172–175; Sergejevski, 1948, стр. 167–169; Čremošnik, 1976, стр. 43; Vojanovski, 1977, стр. 71–98; Atanacković-Salčić, 1979, стр. 14–40; Самарџић, 2014, стр. 195–197; Самарџић, 2015, стр. 193–208).

Као што смо претходно истакли, епиграфска свједочанства указују на чињеницу да су на југу Далмације живјели римски грађани (*cives Romani*), било досељени или они из домаће средине који су стекли римска грађанска права. Са досељавањем Италика на ово подручје стижу и напредније агротехничке мјере (плуг, двопољни систем) што је утицало на унапређење земљорадничке производње. Употребом плуга и крчењем шума знатно се повећавају комплекси обрадивог земљишта, увећавају приноси и уводе нове културе (Rostowtzeff, 1926, стр. 192–196, 334–336; Novak, 1948, стр. 148; Раšалић, 1967, стр. 111–137; Vojanovski, 1973, стр. 181; Vojanovski, 1977, стр. 94–95; Škegro, 1991, стр. 118; Самарџић, 2015, стр. 193–208). Обрада земље је поред сточарства била од пресудног значаја, тј. једно од основних занимања у животу домаћег становништва, а поједини наративни извори посебно наглашавају плодност источне јадранске обале (Strab. VII 317; Plin. HN XXI 19, 40–41. Уп. Neurath, 1957, стр. 117–119). О плодности земље на југу Далмације казују и епиграфска свједочанства која су забиљежила међашне спорове између општинских заједница и појединаца (CIL III 2883; CIL III 4013; CIL III 8472; CIL III 9378; CIL III 9832; CIL III 9860; CIL III 9973; CIL III 12777; ILJug 647; ILJug 1739; Wilkes, 1969, br. 27). Исто тако, ова свједочанства указују да су поједини ислужени римски војници, као награду за обављену војничку службу, добијали плодне парцеле земље (*honesta missio agraria*) те да су примјери овакве колонизације забиљежени на плодним пољима југа провинције Далмације (ILJug 113; ILJug 114; ILJug 670; ILJug 1907; ILJug 1916; ILJug 1920; ILJug 1921).

Поред тога што нас обавјештавају о плодности земље на источној јадранској обали, наративни извори наводе да је обрадивих површина било и у дубљем залеђу источног Јадрана као и у унутрашњости Далмације, али да климатски услови нису дозвољавали интензивно бављење пољопривредом (Pseu. Sky. 24; Strab. VII 317; Dio. XLIX 36, 2; Steph. Byz. 415). Илирско-панонско становништво узгајало је неколико врста житарица, Јаподи су располагали са малим обрадивим површинама па су се углавном базирали на узгој проса и пира као основне прехранбене културе, док су

у унутрашњости Далмације у прехрану уврштени самоникло воће и поврће (Strab. VII 5, 4). Из извора се закључује да је још шкртија област Далмације по обрадивој земљи било далматско етничко подручје (Strab. VII 315; Steph. Byz. 216–217).

Даље, Страбон нам казује да на острвско-приобалном појасу превладава узгој винове лозе и маслина, а на обрадивим површинама у унутрашњости Далмације углавном се узгајају житарице (Strab. VII 5, 10, VII 317). Сматра се да су управо због помањкања обрадивих површина Далмати дијелили земљу сваке осме године у Цезарово и Августово доба (Strab. VII 5, 5 (317); Уп. Alföldy, 1965, стр. 166, Zaninović, 1967, стр. 92–93; Wilkes, 1969, стр. 181–185; Škegro, 1999, стр. 201), док подаци које налазимо код Полибија и Страбона свједоче да су Далмати оскудијевали у обрадивим површинама и узгоју житарица што се види и по томе да су 158. године прије н. е. од сусједних племена (Даорса) узимали данак у житу и стоци (Polyb. XXXII 18, 5; Strab. VII 5, 5 (315); Уп. Wilkes, 1969, стр. 181–185; Ћаће, 1995, стр. 126; Škegro, 1999, стр. 186, 201). Говорећи о сукобу Римљана и Далмата Посејдоније помиње дивљу репу и мркву, које су се и до данас задржале у источној Херцеговини (Athen. 9, 8 p. 369).

Такође, сазнајемо да је панонско становништво на сјеверу провинције Далмације у вријеме намјесништва Диона Касија (од 224. до 226. године н. е.) живјело доста тешко јер му ни квалитет земље (плодност) ни клима (поднебље) нису били наклоњени. Климатски услови су били сурови па је становништво преживљавало правећи храну од зоби и проса (Dio. XLIX 36, 2; Уп. Strab. VII 5, 10; Wilkes, 1969, стр. 180; Zaninović, 1996, стр. 391). На југу провинције Далмације углавном је превладавао узгој јечма, проса и пшенице а, са обрадом земље, узгајане су и житарице за потребе великих комплекса на овом подручју (Леусинијум код Билеће, Бихово крај Тредиња, Могорјело и Вишићи код Чапљине, Драчевица код Љубушког, у близини војничког логора *Vigeste* код Љубушког, у мјесту Граб на Хумцу код Љубушког, у Предграђу испод пута Љубушки–Чапљина, у Бабановцу на улазу у Љубушки, у Кутцима и Хрушљанима код Љубушког, у долини Брегаве у Дилунтуму, у горњем току ријеке Неретве на подручју Коњица и др.) (Sergejevski, 1948, стр. 167–169; Ćremošnik, 1961, стр. 172–182; Ćremošnik, 1965, стр. 147–260; Pašalić, 1967, стр. 116–118; Vojanovski, 1968, стр. 241–246; Vojanovski, 1969a, стр. 27–55; Vojanovski, 1969b, стр. 137–163; Wilkes, 1969, стр. 150; Vojanovski, 1972, стр. 185–214; Ćremošnik, 1974, стр. 243–247; Ćremošnik, 1976, стр. 44–58, 107–

108, 118, 129; Paškvalin, 1976, стр. 289–293; Bojanovski, 1977, стр. 67–98; Zaninović, 1977, стр. 767–801; Atanacković-Salčić, 1979, стр. 14–40; Škegro, 1999, стр. 174, 184–195). О обради земље и узгоју поменутих пољопривредних култура на југу Далмације свједоче и материјални остаци као што су фрагменти жрвњева за мљевање жита односно остаци воденица и ручних млинова, врхова косе, отик за чишћење плуга, косијер и српови којима се жито жање (CIL III 14962; Čremošnik, 1976, стр. 122–128; Zaninović, 1985, стр. 72; Škegro, 1999, стр. 184–186; Самарџић, 2014, стр. 197).

На значај обраде земље и узгоја житарица указују и представе Силвана на вотивним споменицима. Његово име је у натписима често пропраћено разним епитетима као што су, на примјер, *Messor* (заштитник обраде земље и усјева – жетелац), или *Silvester* – заштитник шума (Patsch, 1899, стр. 120–121; Rendić-Miočević, 1955, стр. 5–40; Raknić, 1965, стр. 85–86; Гарашанин, 1967, стр. 180–182; Марић, 2003, стр. 9–18, 87). И жртвеник са *pedum* и српом подигнут у част Силвана у Привлаци код Нина свједочи да се ради о божанству сјетве (CIL III 14322).

Иако антички писци и археолошки налази не дају довољно података о земљорадњи и сточарству у античко доба на овом подручју, сматра се да се примјена агротехничких мјера у земљорадњи – од стране Римљана – директно одразила на производњу житарица, вина, уља као и на побољшање узгоја стоке и унапређење сточарства (Pašalić, 1959, стр. 297–314; Pašalić, 1975, стр. 330–332; Škegro, 1991, стр. 122). С обзиром на то да је предио залеђа обалног подручја дио крашки терен, становништво је морало дио својих пољопривредних потреба подмиривати увозом из сусједних крајева. Како су се стално повећавале потребе војних јединица и градова, и римске власти су настојале да повећају пољопривредну производњу. Зато се уводе нове пољопривредне културе (као нпр. винова лоза) и разне агротехничке мјере (мелиорација, крчење шума, употреба мотике умјесто плуга итд.), што ће нарочито доћи до изражаја на већим газдинствима, у III и IV вијеку (Suet. Dom. 7; Patsch, 1922, стр. 9–18; Pašalić, 1967, стр. 117–120; Čremošnik, 1976, стр. 41–164; Paškvalin, 1976, стр. 289–293). На основу археолошких остатака из античког доба види се да на југу провинције Далмације највећу пољопривредну производњу више не остварују растурена села већ сеоске виле (*villae rusticae*), као јаки економски центри (Pašalić, 1967, стр. 116–118; Čremošnik, 1976, стр. 41–164; Paškvalin, 1976, стр. 289–293).

ЗАКЉУЧАК

У раду смо презентовали податке о земљорадњи (обрадивим површинама) и узгоју појединих пољопривредних култура на југу провинције Далмације у античко доба. Писана изворна грађа и археолошки налази са овог подручја указују на традицију бављења обрадом земље и узгојем појединих пољопривредних култура од римског доба до данас. Претпоставља се да је пољопривреда и за вријеме римске доминације била главно занимање домаћег становништва, што се задржало до данашњих дана. Поред земљорадње, важно занимање било је и сточарство. Наративни извори указују на то да је на југу провинције Далмације основ земљорадње чинио узгој пољопривредних култура као што су јечам, пшеница, просо, пир, зоб, мрква, репа и то од античког доба до данашњих дана. Они нас обавјештавају о плодности земље на источној јадранској обали као и о мањим и мање квалитетним обрадивим површинама и приносима у дубљем залеђу источног Јадрана и у унутрашњости Далмације, прије свега због климатских услова који нису дозвољавали интензивно бављење пољопривредом.

О плодности земље на југу Далмације казују и епиграфска свједочанства која су забиљежила међашне спорове између појединих заједница и појединаца. Нађен је и скроман број материјалних остатака који свједоче о тадашњим пољопривредним занимањима на југу провинције Далмације и њеном ближем окружењу. Ова свједочанства имају изузетну историјску вриједност јер поближе указују на привредне прилике и традицију бављења земљорадњом, од антике до нашег времена. О обради земље и узгоју поменутих пољопривредних култура на југу Далмације свједоче и материјални остаци као што су фрагменти жрвњева за мљевање жита односно остаци воденица, остаци ручних млинова и врхова косе, отик за чишћење плуга, косијер и српови којима се жито жање.

Мада антички писци и археолошки налази не дају довољно података на основу којих би се могло дознати све о обради земље на југу провинције Далмације у античко доба, сматра се да се примјена агротехничких мјера (плуг, двопољни систем) у земљорадњи – са доласком Римљана – директно одразила на повећање приноса (житарице, вино) и побољшање услова за узгој стоке и унапређење сточарства; уопште, па тако и на подручју југа Далмације. Постепени пораст производње у свим привредним гранама утицао је да подручја Далмације постепено узимају улогу

извозника важних поизвода (сточарски производи, вино, дрвна грађа и др.)

СКРАЋЕНИЦЕ	ANU BiH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
	GZM	Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo.
	RE	Paulys–Wissowa Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart– München.
	СКА	Српска Краљевска Академија, Београд.
	САНУ	Српска академија наука и умјетности, Београд.
	СБИ	Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo.
	CIL	Corpus Inscriptiones Latinarum, Berolini.
	VHAD	Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, Zagreb.
	WMBH	Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegowina, Wien.

ИЗВОРИ	Athenaeus, (1969). <i>The Deipnosophists IV</i> . London – Cambridge: Ed. Ch. Burton Gulik.
	Byzantii, S. (1849). <i>Ethnicorum quae supersunt I</i> . Berolini: Ed. A. MEINEKII.
	Gvidonis (1860). <i>Geographica</i> . Berlin: Ed. M. Pinder / G. Parthey.
	Dio's, (1914). <i>Roman History</i> . London: Ed. Earnest Caru.
	<i>Itinerarium Antonini</i> , (1848). <i>Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum</i> . Berlin: Ed. G. Parthey et M. Pinder.
	<i>Itineraria Romana</i> , (1916). <i>Römische Reisenwege an der Han Der Tabula Peutingeriana</i> . Stuttgart: Ed. C. Müller.
	Plinii Secundi, C. (1906). <i>Naturalis Historiae</i> . Lipsiae: Ed. B. G. Teubner.
	Полидије, (1906). <i>Историје I, II</i> . Нови Сад: Матица српска. (предговор, превод и коментар: М. Рицл).
	Ravenatis, (1860). <i>Anonymi Cosmographia</i> . Berlin: Ed. M. Pinder / G. Parthey.
	Strabonis, (1853). <i>Geographica</i> . Leipzig: Ed. B. G. Teubner.
	Scylacis Periplus, P. (1855). <i>Geographi Graeci Minores</i> . Paris: Vol. I, Ed. C. Müller.
	Trankvil, G. S. (1956). <i>Dvanaest rimskih careva</i> . Zagreb: „IBI“, (превод, S. Hosu).
	<i>Corpus inscriptionum Latinarum</i> , (1873). <i>Consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae Borussicae editum, Voll. III</i> . Berolini: Ed. Th. Mommsen.

Šašel, A. et J. (1963). *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia Inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*. Situla, Ljubljana, 5.

Šašel, A. et J. (1978). *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia Inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*. Situla, Ljubljana, 19.

Šašel, A. et J. (1986). *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt*. Situla, Ljubljana, 25.

-
- ЛИТЕРАТУРА Alföldy, G. (1965). *Bevölkerung und Gesellschaft in der römischen Provinz Dalmatien*. Budapest: Mit einen Beitrag von Andras Mócsy, Akademiai kiado.
- Atanacković-Salačić, V. (1977). Prethodni izvještaj sa istraživanja praistorijskih tumula u Ljubomiru. *Tribunia*, 3, 19–38.
- Atanacković-Salačić, V. (1979). Antički Diluntum u svijetlu novih arheoloških istraživanja (Stolac i Trebimlja). *Tribunia*, 5, 7–36.
- Betz, A. (1939). *Untersuchungen zur Militargeschichte der römischen Provinz Dalmatien*. Baden Bei – Wien: Abhandlungen des archaologisch-epigraphische Seminars der Universität Wien, Neu Folge, III Heft, Rudolf M. Rohrer.
- Bojanovski, I (1969a). Antičak uljara na Mogorjelu i rekonstrukcija njenog torkulara. *Naše Starine*, XII, 27–55.
- Bojanovski, I. (1969δ). Mogorjelo – rimsko Turres. *GZM u Sarajevu*, XXIV, 137–163.
- Bojanovski, I. (1972). Mogorjelo – Dar römische Turres. *WMBH* II, 185–214.
- Bojanovski, I. (1973). Rimska cesta Naronā – Leusinijum kao primjer saobraćajnog kontinuiteta. *Godišnjak ANUBiH*, X, CBI, knj. 8, 137–187.
- Bojanovski, I. (1977). Rimski natpisi iz doline Trebišnjice. *Tribunia*, 3, 67–98.
- Bojanovski, I. (1988). *Bosna i Hercegovina u antičko doba*. Sarajevo: Djela knj. LXVI, ANUBiH. Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 6.
- Wilkes, J. J. (1969). *Dalmatia*. London: University of Birmingham.
- Vulić, N. (1905). Dva rimska natpisa iz Crne Gore. *VHAD n. s.*, VIII, 172–175.
- Вулић, Н. (1907). Октавијанов илирски рат и изгнање Скордиска из Горње Мезије. *Глас СКА*, LXXII, 2–26.
- Вулић, Н. (1926а). Октавијанов илирски рат. *Глас СКА*, CXXI, 35–54.
- Вулић, Н. (1926δ). Далматинско-паномски устанак од 6–9. г. по Хр. *Глас СКА*, CXXI, 55–72.
- Вулић, Н. (1931). Антички споменици наше земље. *Споменик СКА*, LXXI, 12–59.

- Вулић, Н. (1933). Антички споменици наше земље. *Споменик СКА*, LXXV, 1–89.
- Вулић, Н. (1941/1948). Антички споменици наше земље. *Споменик СКА*, ХСVIII, 1–279.
- Гарашанин, М. (1967). *Историја Црне Горе I*. Титоград: Научно дело.
- Žeravica, Z. (1988). Опćина Trebinje-rekognosciranje. *Arheološki pregled*, 29, 245–249.
- Zaninović, M. (1967). Ilirsko pleme Delmati II – Materijalna i duhovna kultura. *Godišnjak ANUBiH, V*, СBI knj. 3, 5–101.
- Zaninović, M. (1977). The Economy of Roman Dalmatia. *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung II/6*, 767–801.
- Zaninović, M. (1980). Područje Neretve kao vojni mostobran rimske antike. U: Ž. Rapanić (prir. i ur.) *Dolina Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka*: (Znanstveni skup Metković 4–7. X 1977), sv. 5, (173–180), Split: Hrvatsko arheološko društvo.
- Zaninović, M. (1985). Prata legionis u Kosovu polju kraj Knina sa osvrtom na teritorij Tilorija. *Opuscula archaeologica*, 10, 63–79.
- Zaninović, M. (1996). *Od Helena do Hrvata*. Zagreb: Školska knjiga.
- Zippel, G. (1877). *Die römische Heerschaft in Illurien bis auf Augustus*. Leipzig: Ed. B. Teubner.
- Jagenteufel, A. (1958). *Die statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian*. Wien: Schriften der Balkankommission Antiquarische Abteilung, XII, Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Марић, Р. (2003). *Антички култови у нашој земљи*. Београд: Чигоја (ре-принт).
- Mesihović, S. (2010). Podjela provincije Ilirik. *Pregled – časopis za društvena pitanja*, god. LI, br. 2, 87–100.
- Mesihović, S. (2011). *Rimski vuk i ilirska zmija – Poslednja borba*. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu.
- Mócsy, A. (1959). *Die Bevölkerung von Panonien bis zu den Markomannenkriegen*. Budapest: Verlag der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.
- Mócsy, A. (1962). Pannonia. *RE Suppl.* IX, 547–744.
- Neurath, O. (1957). *Istorija antičke privrede*. Beograd: Kultura.
- Novak, G. (1948). Pogled na prilike radnih slojeva u rimskoj provinciji Dalmaciji. *Historijski zbornik*, 1, 129–152.
- Odavić, Đ. (1973). Mirine – Trebinje. *Arheološki pregled*, br. 15, 59.

- Odavić, Đ. (1975). Antička naselja u Đivaru – rezultat dosadašnjih arheoloških istraživanja. *Tribunia*, Trebinje, 1, 65–72.
- Odavić, Đ. (1976a). Praistorijsko naselje na Kličnju u Krajkovićima. *Tribunia*, 2, 7–16.
- Odavić, Đ. (1976b). Slučajni nalazi kamenog doba na području Trebinja. *Tribunia*, 2, 157–162.
- Odavić, Đ. (1978). Praistorijska nalazišta na području Trebinja. *Tribunia*, 4, 149–154.
- Pavan, (1958). M. *Ricerche sulla provincia Romana di Dalmazia*. Venecia: Memorie dell' Istituto veneto di scienze lettere ad arti Venezia classe di scienze morali e lettere.
- Papazoglu, F. (1967a). Politička organizacija Ilira u vreme njihove samostalnosti. U: A. Benac (prir. i ur.) *Simpozijum o Ilirimam u antičko doba*: međunarodni naučni skup (11–31), Sarajevo: ANUBiH, Posebna izdanja, knj. V, Centar za balkanološka ispitivanja knj. 2.
- Papazoglu, F. (1967b). Porijeklo i razvoj ilirske države. *Godišnjak ANUBiH*, III, 123–144.
- Patsch, C. (1894). Legio VIII Augusta u Dalmaciji. *GZM u BiH*, VII, 143–146.
- Patsch, C. (1897). Mithreum u Konjicu. *GZM u BiH*, IX, 629–656.
- Patsch, C. (1902). Nahodjaji novca. *GZM u BiH*, XIV, 391–438.
- Patsch, C. (1922). *Die Herzegovina einst und jetzt*. Wien: Historische Wanderungen im Karst und an der Adria.
- Пашалић, Е. (1959). Погледи на економику у унутрашњости римске провинције Далмације. *Годишњак историјској друштва Босне и Херцеговине*, X, 297–314.
- Pašalić, E. (1967). Problemi ekonomskog razvitka u unutrašnjosti rimske provincije Dalmacije. U: (ur. A. Benac) *Iliri u antičko doba* (111–137). Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH, knj. V/2.
- Pašalić, E. (1975). *Sabrano djelo*. Sarajevo: Svjetlost.
- Paškvalin, V. (1976). Antički torkular u Bihovu kod Trebinja. *GZM u Sarajevu*, XXIX, 289–293.
- Radimsky, V. (1894). Arheološke crtice. *GZM u BiH*, VI, 283–319.
- Raknić, Ž. (1965). Kultna slika Silvana s područja Liburna. *Diadora*, 3, 85–90.
- Rendić-Miočević, D. (1955). Ilirske predstave Silvana na kulturnim slikama s područja Dalmata. *GZM u Sarajevu*, n.s. X, 5–40.

- Rendić-Miočević, D. (1967). Ilirski vladari u svjetlu epigrafskih i numizmatičkih izvora. *Historijski zbornik*, 19–20, 253–310.
- Rendić-Miočević, D. (1989). *Iliri i antički svijet*. Split: Ilirološke studije.
- Rostowtzeff, M. (1926). *The social and Economic History of the Hellenistic World I*. Oxford: Claredon Press.
- Самарџић, Г. (2014). О привремени приликама у долини Тредишњице у античко доба. У: (ур. Б. Јовановић), *Зборник радова Филозофског факултета*, XLIV (3), 193–208.
- Самарџић, Г. (2015). *Исџочна Херцеџовина у римско доба*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Sergejevski, D. (1948). Nove akvizicije odjeljenja klasične arheologije Zemaljskog muzeja. *GZM u BiH*, III, 167–187.
- Sergejevski, D. (1962a). Rimska cesta od Epidauruma do Anderbe. *GZM u Sarajevu*, XVII, 73–104.
- Sergejevski, D. (1962b). Rimska cesta Narona–Leusinium. *GZM u Sarajevu*, XVII, 111–113.
- Suić, M. (1976). *Antički grad na istočnom Jadranu*. Zagreb.
- Truhelka, Č. (1892). Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine. *GZM u BiH* IV, 340–365.
- Ферјанчић, С. (2002). *Насељавање леџијских веџерана*. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Fiala, F. (1893). Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine. *GZM u BiH god. V*, sv. 1, 511–517.
- Čače, S. (1995). Dalmatica Straboniana. *Diadora*, 16–17(1995), 101–133.
- Čače, S. (2003). Ime Dalmacije u 2 i 1 stoljeću prije Krista. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 40(27), 29–48.
- Čremošnik, I. (1960/1961). Prethodna istraživanja na rimskom lokalitetu na Paniku. *GZM u Sarajevu*, XV–XVI, 172–182.
- Čremošnik, I. (1965). Rimska vila u Višićima. *GZM u Sarajevu n.s.*, XX, 147–260.
- Čremošnik, I. (1974). Prvi tragovi kršćanstva na nalazima vile u Paniku. *Situla*, XIV–XV, 243–247.
- Čremošnik, I. (1976). Rimsko naselje na Paniku kod Bileće. *GZM u Sarajevu*, XXIX (1974), 41–164.
- Škegro, A. (1991). Antička ekonomika u Bosni i Hercegovini. *Godišnjak istoričara Bosne i Hercegovine*, XXIX, 79–114.
- Škegro, A. (1999). *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije*. Zagreb: Hrvatski studiji – Studia Croatica.

GLIGOR M. SAMARDŽIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA WITH TEMPORARY HEAD-OFFICE
IN KOSOVSKA MITROVICA, FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY ON THE HISTORY OF AGRICULTURE IN THE SOUTH PROVINCE OF DALMATIA
(EXAMPLES FROM THE EAST COAST OF ADRIATIC SEA
AND ITS SURROUNDING AREAS)

The paper presents data on agricultural areas and the specific plant breeding in the south province of Dalmatia in the ancient times. Written authentic sources and archeological findings from this area point out to the tradition of planting and breeding from the Roman period till today. It is presumed that agriculture even during the Roman rule was the main activity of local people in the area, which is true even today. Besides agriculture, animal husbandry was highly significant activity as well. Oral sources emphasize that, in the south province of Dalmatia, agriculture was primarily based on breeding specific plants such as barley, millet, oats, carrots, and turnip in the ancient times as well as today.

Certain material remains that testify to the agricultural activities of that time were found in the south province of Dalmatia and its surrounding areas. These remains are historically highly valuable because they present the economic circumstances and the history of agriculture from the ancient times till today in more details. Even though ancient writers and archeological findings do not provide enough data to learn more about agriculture in the ancient times in the south province of Dalmatia, it is considered that the use of agro-technic tools (plough, two-field system) with the arrival of the Romans improved the conditions for animal husbandry generally and in the south province of Dalmatia as well.

KEYWORDS: tradition; agriculture; the Roman agricultural estates (fundi); agricultural products; Illyria; Dalmatia.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons

Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 |

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).